

ВЫЯЎЛЕНЧА-ВЫРАЗНЫЯ МАГЧЫМАСЦІ РЫФМЫ Ў ПАЭЗІІ ЯЎГЕНІІ ЯНІШЧЫЦ

Ю. У. Блізнец

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны, Беларусь

Навуковы кіраўнік А. А. Станкевіч, д-р філал. навук, праф.

У беларускай паэзіі важнае месца займаюць вершы Я. Янішчыц. У творах аўтаркі можна знайсці шмат тэм, праблем, можна ўбачыць, як па-майстэрску пісьменніца карысталася роднай мовай, словам. Паэтка абыходзіцца са словам лёгка і свабодна, умее падмеціць усе дэталі да драбніц. Гукавы бок мае асаблівае значэнне для разумення вершаў Яўгеніі Янішчыц, спасціжэння яе мастацкага свету. Без тонкага адчування гукавых асаблівасцей сваёй мовы паэту цяжка ды і немагчыма было б дабіцца неабходнага ўздзеяння на чытача, выклікаць павышаную ўвагу да мастацкага слова.

У паэтычнай мове існуюць разнастайныя прыёмы ўзмацнення фанетычнай выразнасці. Паэты нібы спецыяльна імкнуцца дасягнуць гукавога падабенства лексікі, падбіраць словы, у якіх паўтараюцца адны і тыя ж падобныя гукі, цэлыя сугуччы.

Камбінацыі розных вершаваных памераў, рытму, паўторы, унутраная рыфма дапамагаюць перадаць ледзь улоўныя зрухі настраёвасці, адценні лірычнага перажывання ў межах аднаго верша.

Рыфма – настолькі яскравы від гукавога паўтору, што яна сама стварае цэлую гукапісную сістэму, таму яе (рыфму), як і некаторыя іншыя формы гукавой арганізацыі вершаванай мовы (рытм, строфіка і г. д.), заканамерна вылучаюць у самастойную галіну паэтыкі верша.

Рыфма (ад грэч. *rhythmos* – суразмернасць) – паўтаральная сугучнасць асобных слоў ці частак на адных і тых жа месцах у вершаваных радках [1, с. 147]. Усталяванасцю пазіцыі рыфма адрозніваецца ад іншых гукавых паўтораў, што сустракаюцца ў вершы (алітэрацыя, асананс). Часцей за ўсё рыфма бывае ў канцы радкоў, таму яе часам не зусім дакладна вызначаюць як сугучнасць клаўзул: *Поўна ўцехі. І песень даволі. // Боль струшу з ацяжэлых навек. // Сіўку-бурку гукну ў чыстым полі! // Выйшаў з поля дзівак- чалавек* [2, с. 223]. *Плачу за ласку і за гнеў – плачу, // Пакуль цябе нарэшце зразумею. // Я вінавата часта, што маўчу, // І вінавата, што хаваць не ўмею...* [2, с. 212].

Аднак паэзія Яўгеніі Янішчыц, апрача найбольш пашыраных канцавых рыфм, ведае рыфмы пачатковыя, калі сугучныя словы стаяць у пачатку суседніх радкоў: *І цішыня вастрэй ляза. // І глыбіня – зямная* [3, с. 185]. *Імчала ўдаль мяне вясло. // Трымала перавясла* [3, с. 154]; і ўнутраныя, калі адно з сугучных слоў знаходзіцца ў сярэдзіне, а другое – у канцы аднаго і таго ж радка: *На пякучай мяжы адзіноты // Разумею мудрэй і вастрэй* [3, с. 173]. *Ты той, каго няма са мной // Ні ў будзень, ні ў нядзелю* [3, с. 172]. *Ўсё раўніны ды нізіны, // Мацярдуюшка, стаўбунок...* [3, с. 165].

Таксама рыфму можна назіраць у сярэдзіне радкоў, так, напрыклад: *Без крыўды прымаю разлуку, // Агонь спасылаю на смерць. // Я так над пакутай ічырую // так над свабодай лячу...* [3, с. 184]. *...Жыву высока і далека // Ад мітусні, хлусні і звад* [3, с. 168].

Рыфма выконвае ў вершаваных творах Я. Янішчыц вельмі важныя функцыі. Як паўтор сугуччаў яна ўваходзіць у сістэму гукавой арганізацыі вершаванай мовы і мае, такім чынам, фанічнае значэнне. Інструментоўка верша ў многім залежыць ад колькасці рыфм, багацця гукавых супадзенняў у словах, частаты размяшчэння рыфмы вершы [1, с. 152].

Рыфма таксама ўваходзіць у сістэму рытміка-інтанацыйнага афармлення верша.

Па месцы націску рыфмы ў вершах Яўгеніі Янішчыц могуць быць з націскам на апошнім складзе – мужчынскія рыфмы: *Водар свята ў лясáх, // Адступаецца снэг. // Знаю, гэта вясна́ // Разбудзіла мяне́* [4, с. 5]. *Міг, што стаўся ужо учарашнім. // Хлебам-соллю застыў на сталé. // Ды чакаю цябе не ў дамашнім, // Надаеўшым і ціхім жытлé* [4, с. 213].

На перадапошнім складзе – жаночыя: *«Я вас люблю» – няма каму сказаць? // А мне ў любові да скону не змыліцца: // Я вас люблю, лясы і сенажаць, // Старая вёска, новая сталіца* [5, с. 8]. *І шэптам шчыраваў // Па-над маёй гаркотай, – // Пайшоў. Адмаяваў // Адлетаваў. Адлётаў* [5, с. 184].

Калі націск у сугучных словах падае далей, чым на трэці склад ад канца, то такія рыфмы – дактылічныя: *Як глянё: бярозы свечкамі, // Нязманлівы святлом – // Над перакатнай рэчкаю, // Над ціхім азёром* [5, с. 10]. *Як туман над полем сцэлецца, // Як шчыруе ў небе чайца, // Як душа з душою рукаецца, – // Голас мамы разліваецца* [5, с. 47].

У залежнасці ад колькасці і якасці гукавых супадзенняў у паэзіі Я. Янішчыц адрозніваюць рыфмы багатыя – супадаюць многія гукі: *Позна класісія. Рана ўставаць. // Рана ўставаць – не бяліцца: // Па-над загонамí шчыраваць, // Па-над калыскай маліцца...* [2, с. 68]; і бедная – мужчынская адкрытая рыфма, у якой супадаюць толькі націскныя галосныя: *Не адыходзь! Цябе так многа // Між зор, між сноў, між лугаўя́. // Над горкай памяццю былога // Якая я, якая я?* [5, с. 184].

Вельмі часта ў вершах Я. Янішчыц сугучнасць апорных націскных складоў узбагачаецца за кошт супадзення асобных паслянаціскных гукаў. Такія ўзбагачаныя апорныя рыфмы гучаць выразна, своеасабліва: *«Ну й камплімент! Дай ачухацца трошкú».* // *...Колькі вяселяў і колькі радзін // Помняць тваю франтавую гармошкú* [5, с. 12]. *Паляшук – народ рахманы, // Слоў не купіш за пятак. // Лес тралююць. Пах смаляны. // За сямом вішчыць тартак* [5, с. 31].

Усечаныя – у канцы асобнага са слоў-рыфмаў недастае для поўнага сугучча аднаго гукá: *Паглянь, ужо зара вясчорная // Вясёлы спалвае настрой. // Мне ля тваёй сасны прасторна, // Бы ў хаце мацёркі маёй* [5, с. 44]. *Мастом падзелены ці злой // Насмешкаю паромчыка? // Вясной павеяла, вясной // І першым спорным дожджыкам* [4, с. 226]. *Каб крок у крок і вочы ў вочы // Быць на трывалай прамаце; // Каб не ілгаў слязой сірочай, // Ратуючы уласны дзень* [4, с. 253].

Рыфмы, як правіла, спалучаюць сугуччамі два самастойныя словы. Часамі ж сугуччы ахопліваюць і больш слоў, утвараючы састаўныя рыфмы:

І куфаечка салдацкая // На худых яго плячах. // ...Два сыны – ў магіле брацкай, // Трэці – сніцца па начах [5, с. 28]. *Яшчэ на твой пагляд // Настрою ўсю прыроду, // Хоць і няма назад // Ні кладачкі, ні броду* [5, с. 173].

Існуе такія віды рыфмы, як банальная – рыфма, якая ў выніку частага ўжывання рознымі паэтамі страціла сваю навізну і неспадзяванасць. Такая рыфма, хоць і не часта, але ўжываецца ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц: *Разумнік, не спяшаецца з адказам. // У барадзе схавалася мудры смех. // ...Чакаю міг, калі зліюцца разам // Фантазія, рэалія і снег* [5, с. 56]. *Яшчэ малюся труднай долі, // Яшчэ звініць мой лёгкі смех. // ...Як сіне лён цвіце на полі! // ... Як белатою слепіць снег!* [5, с. 180].

Сустракаецца ў творах Яўгеніі Янішчыц граматычная, або аднародная, рыфма, у якой сугуччамі звязваюцца словы, што стаяць у адной граматычнай форме. Рыфмавацца могуць назоўнікі: *Святло вачэй. Журбы пракос. // Сарочки кужаль. // Ўпляліся ў Ваш балены дэс* [5, с. 104]. *На год паменеў дзень, // Ды стаў яшчэ выразней. // А цененькі мой ценё // Перад табой, што вязень* [5, с. 161]; дзясяслы:

У зямлю, якую ўскалыхала // На руках айчынная ўдава, // Колькі кропляў, колькі слёз упала! – // А шуміць ахоўная трава [5, с. 95]. І грэшныя чарэшні маняць сокам, // І свет чароўны так, як я хачу. // Гэй, хто сказаў, што на табе я сохну? // Глядзі, – як дрэўца юнае лячу! [5, с. 169]; прыметнікі: ...Сплыла вада глыбокая // З рачнога рукава. // Забытана высокая // Салодкая трава [5 с. 158]. Гудуць вяселлі новыя // Ў суседак на двары. // ...Дзве чаркі палыновыя // З мядовае пары [5, с. 10]; прыслоўі: Пацяжалеў хатуль, // Хоць песень і няпоўна. Жывая я, // пакуль // Шапчу сабе “Цудоўна!” [5, с. 202]; займеннікі: Неспатольная я? // Выбіраю замнога? // Гэта доля мая [5, с. 205]. Ды кожным раз баюся я // Паміж вайной і мірам. // Каб хата сельская мая // Не стала сувенірам [5, с. 21].

Характэрна для вершаў Я. Янішчыц і каламбурная рыфма (фр. *calambour* – гульня ў словы) – від дакладнай састаўной рыфмы, якая ствараецца амонімамі, амафонамі, амографамі і спалучэннямі іншых слоў. Выкарыстоўваецца звычайна для стварэння камічнага эфекту: Пад Курскам ці ля Быхава // Жніўная пара... // Ды як з пілоткі Быкава // Палыхне зара [5, с. 11].

Па спосабе рыфменнай сувязі чатырохрадкоўя – найбольш распаўсюджаных у паэзіі строфаў – рыфмоўка можа быць сумежнай (аабб): Цішыня. І азёрная гладзь. // На пахілены бераг прысядзь, // Што падмыла вадою быстра... // Светлы вогнік ад скрухі кастра [4, с. 245]. перакрываючай (абаб): Не назавём – само не назавецца // Ні азярцо, ні твар, ані – вякі. // ...Ці знаеш ты, як рыфма цяжка тэціца, // Як рвецца песня – часта! – на шматкі? [2, с. 254]; апаясной, або кальцавой (абба): Лістапад. Разгадкавы спакой. // А ў цішы так хораша і ясна. // Не шкада, што кружыцца дачасна // Зеляновы лісцік нада мной [3, с. 62]. Да вас бяжыць знаёмая дарога, // Да вас вязу няпэўны свой настрой. // А вы адкуль з такою дабрывёй // І да мяне, і да майго малога? [3, с. 35].

Такім чынам, магчымасці рыфмы ў вершаваным творы розныя і вельмі важныя. Як паўтор сугучаў, яна ўваходзіць у сістэму гукавой арганізацыі вершаванай мовы і мае, такім чынам, гукапіснае значэнне. Інструментоўка верша ў многім залежыць ад колькасці аднолькавых рыфмаў, багацця гукавых супадзенняў у іх, частаты і размяшчэння ў вершарадах. Рыфма адыгрывае ў вершаваным творы і значную інтанацыйную ролю. У прыватнасці, яна садзейнічае узнікненню лагічнага націску на слове, што стаіць у канцы радка і рыфмуецца з іншымі словамі верша. Дзякуючы рыфме часам ствараецца эфект акцэнтна-інтанацыйнай незвычайнасці (рыфмы састаўныя, няроўнаскладовыя). Велізарная роля належыць рыфме ў кампазіцыйнай арганізацыі верша. Яна з’яўляецца своеасаблівым сігналам аб заканчэнні вершаванага радка – гэтай рытмічнай адзінкі верша, указвае на месца міжрадкавай паўзы.

Таксама рыфма ўплывае і на канкрэтны рытм верша, бо яна не проста сугучнасць асобных слоў, а сугучнасць, звязаная з моўным націскам. Менавіта таму рыфмы мужчынскія і жаночыя, дактылічныя, рознанаціскныя, няроўнаскладовыя і састаўныя, каламбурныя, граматычныя, ўжытыя ў розных камбінацыях, надаюць вершам Яўгеніі Янішчыц, апрача ўсяго іншага, і своеасаблівы рытмічны малюнак.

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Вышэйш. шк., 1979. – 320 с.
2. Янішчыц, Я. Выбранае / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 351 с.
3. Янішчыц, Я. Пачынаецца ўсё з любові...: вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 339 с.
4. Янішчыц, Я. У шуме жытняга святла / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 414 с.
5. Янішчыц, Я. Пара любові і жалю / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 223 с.